

‘आपण सामाजिक शक्तिपेक्षा मोठे नाहीतच!’

प्रसंग- ज्येष्ठ नागरिक संघ, जळगाव

दि. २७-११-२००६, स्थळ -जैन हिल्स, जळगाव

‘आपण सामाजिक शक्तिपेक्षा, थोर आणि खऱ्या अर्थाने मोठ्या व्यक्तिपेक्षा मोठे नाहीत, त्यांना थोर माना’, भाऊ नम्रपणे हे सूचित करतात. आईनस्टाईनचे चपखल उदाहरण ‘समाजासमोर कुणीही मोठा नाही,’ ह्या संदर्भात खूपच अंतर्मुख करते. वाकोद ता. जामनेर ही भाऊंची जन्मभूमी. भाऊ मायमातीचे, जन्मभूमीचे नम्र उपासक. इथे प्रगतीचा डंका वाजावा असे त्यांना मनापासून वाटते. इथल्या बंद प्रकल्पांच्या पुनर्वसनासाठी नेमके काय करता येईल? याचीही चर्चा येथे, मनातल्या अगदी आतल्या कप्प्यातून येते. ‘शिक्षण’क्षेत्रातील महत्त्वाच्या प्रभाव प्रशिक्षणाचा भाग भाऊ स्पष्ट करतात आणि त्या सोबतच ज्वारीच्या धांड्यापासून गॅस, त्या गॅसपासून वीज निर्मिती, या अभिनव संशोधनाविषयी माहिती सांगतात.

सन्माननीय व्यासपीठ, उपस्थित मित्र हो,

एक तर इथे असे सांगितले गेले की, मी जे काम करतो आहे त्या कामाचे समाजावर एक प्रकारचे ऋण आहे. असे म्हणणे चुकीचे आहे. हे काम म्हणजे कृतज्ञमानाने केलेली अल्पशी परतफेड आहे. समाजाचे पूर्ण ऋण फिटणे अशक्य आहे. आपण जे समाजाकडून घेतो ते कुणीही त्या प्रमाणात परत करू शकत नाही. आईनस्टाईनचे एक उदाहरण देतो. आईनस्टाईनने एक असा अभ्यास केला की, एक साधा चहाचा कप आपल्या हातात जर येत असेल, आणि आपण पीत असाल, तर त्यासाठी किती माणसांचे हात त्या कामाला लागतात? ती संख्या त्यांनी काढली, ती आहे ११८० इतकी! ११८० लोकांचे हात लागल्यानंतर एक कप चहा मिळतो.

आपल्यापैकी बहुतेक लोक चहा पितात. आपण विचार कराल की, चहा ही सर्वात सोपी गोष्ट आहे. त्यासाठी ११८० लोकांचे हात कसे काय लागत असतील? ११८० लोकांचे हात ही संख्या तरी आली कशी? बघा, त्याचे उत्तर असे आहे: चहाच्या मळ्यात झाड लावणे, झाडाला वाढविणे, त्याची निगा करणे, त्याची पाने काढल्यानंतर त्यावर प्रक्रिया करणे, त्यानंतर त्याची पावडर करणे, त्यानंतर त्याला बंद करणे, मग त्याला ग्राहकाच्या

गावाकडे पोहोचविणे, नंतर दुकानापर्यंत पोहोचविणे, दुकानातून नंतर ग्राहकापर्यंत येणे, आपल्या घरी आल्यानंतर घरच्यांचेही, त्यामध्ये किती तरी हात लागतात संस्कार होतात चहा बनविणारी व्यक्ती, कपबशी आणणारी व्यक्ती अशी साखळी आहे. असे सगळे झाल्यानंतर आपल्याला चहा प्यायला मिळतो. एवढ्या सगळ्यांचे उपकार आपण फेडू शकतो काय? उभ्या आयुष्यात कोणीच फेडू शकत नाही, म्हणून माझे म्हणणे आहे, या समाजाचे ऋण आपण पूर्णतः कधीही फेडू शकणार नाही.

जर समाजाने ठरवले तर, कोणताही माणूस कितीही मोठा असला तरी संपू शकतो. कितीही पोलीस असले, त्यांच्याजवळ कितीही गोळ्या असल्या आणि समोर दहा हजार लोक आहेत. गोळ्या असून किती असतील, २०० किंवा ५०० असतील. प्रत्येक पोलिसाजवळ जर १० असतील तर तो त्या १० गोळ्या संपल्यानंतर काय करेल? कदाचित ५०० मारले जातील, पण बाकीचे नऊ हजार पाचशे राहतील. त्यांनी सर्वांनाच जर मारायचे ठरविले तर तेही संपतील. कोणताच माणूस असा नाही, या देशाचा पंतप्रधानसुद्धा नाही. या देशाचे राष्ट्रपतीसुद्धा असे नाही, जे या सत्याला टाळू शकतात.

समाजाचे हे ऋण एवढे मोठे असते की, त्याची आपण अंशतः परतफेड करण्याचा प्रयत्न करावा एवढेच आपल्या हातात आहे, आणि त्यासाठी आपण निमित्त मात्र आहोत. कर्ता-करविता दुसराच आहे. कारण त्याच्या मनात नसेल तर एवढ्या माणसांची गरज नाही. काहीच करायची गरज नाही. जीवन आणि मरण यात फक्त तीन मिनिटांचा फरक आहे. श्वासोच्छ्वास बंद झाल्यानंतर तीन मिनिटात तो परत सुरू झाला नाही, तर माणूस जातो, या तीन मिनिटांच्या काळामध्ये हा नरदेह सोडून जातो. एवढी मोठी अफाट शक्ती त्यात आहे. तो तर आणखी वर बसला आहे. तो आपल्याला निमित्त म्हणून वापरतो. त्या अज्ञातशक्तिची जाणीव ठेवून, या समाजासाठी परतफेडीच्या निमित्ताने, जे काही करता येत असेल ते करण्याचा प्रयत्न करावा, एवढेच फक्त तुमच्या-माझ्या हातात आहे.

जो स्वतःसाठीच जगतो, त्याचाही आपण आदरसत्कार करतोच. जो प्रामाणिकपणे जगतो, त्याचा तर विशेष आदर करतो आणि जो दुसऱ्यांसाठी जगतो त्याला आपण डोक्यावर घेतो! एखादा माणूस, संपूर्ण समाजासाठी जर जगत असेल, तर त्याचा गौरव-सन्मान करतो, आणि जो स्वतःसाठी जगतच नाही, दुसऱ्यांसाठी जगतो त्याला आपण ‘महात्मा’ म्हणतो. दुसऱ्यांवर जो विजय मिळवतो, त्याला वीर म्हणतात. स्वतःवर जो विजय मिळवतो त्याला महावीर म्हणतात! गांधीजी स्वतःवर विजय मिळवून देशासाठी त्यांनी त्यांचे जीवन

अर्पण केले, म्हणून आपण त्यांना ‘महात्मा’ म्हणतो. अशा फार मोठ्या महात्म्यांपुढे आपण म्हणजे सूर्यासमोर लुकलुकणारे काजवे! आपण कोण आहोत? आपली काय बिशाद आहे? त्यामुळे विचार तरी कसा करायला पाहिजे! मित्रांनो, आपल्या या मर्यादांचा विचार करून, सावध राहून जरी जगता आले, तरी मला खूप आनंद आहे.

आपण इथे नातवंडांचा विषय मांडला होता. नातवंडांचे तर सगळेच आहे. त्यांच्यासाठी पैसे खर्च करण्याचा काही विषयच नाही. त्यांना मी किती संस्कार देतो आणि कसे देतो, हे अधिक महत्त्वाचे आहे आणि ते माझे खरे काम आहे, असे मी मानतो. घरातले आपल्यासारखे सगळे ज्येष्ठ हे एक संस्थेच्या स्वरूपात आहेत. त्यांनी तसे वागायचे ठरविले आणि त्यांच्या सुनांनी, त्यांच्या मुलांनी त्यांच्याकडे त्या आदरयुक्त भावनेने पहायचे ठरविले तर मला असे वाटते की, या जगामधील निम्मे दुःख कमी होईल. आमच्या घरामध्ये ईश्वर कृपेने ते प्रेम आणि सौख्य कायम टिकून आहे, दिवसेंदिवस वाढत आहे. मला सात नातवंडे आहेत. मी रोज संध्याकाळी त्यांच्यासमवेत जेवत असतो. संध्याकाळी सात वाजता जर मी माझ्या ऑफिसमध्ये खूर्चीवरून उठलो नाही, तर ते मला फोन करतात. एक दिवशी मला काही कारणाने उशीर झाला. त्यांच्यापैकी एक नातू जेवण न करताच झोपला. त्या दिवशी मला फार वाईट वाटले. त्या दिवसापासून मी धडा घेतला की, आपण वेळेवर जायला पाहिजे आणि त्याप्रमाणे मी आता ते पाळतो. जेवण करता करता माझ्या मनात त्यांना संस्कार कसे दिले जातील, याचा मी सतत विचार करत असतो. उदा. ताटात येणाऱ्या कोणत्याही पदार्थाला आपण नाही म्हणायचे नाही. तो आपण खाल्लाच पाहिजे, मग तो आपल्याला आवडो अथवा न आवडो.

एके दिवशी मला माझ्या नातीने म्हटले, “दादाजी, आम्हाला जे जे आवडत नाही ते आपण खायला लावता.”

तेव्हा मी तिला सांगितले, “आता तू जेवून घे. आपण यावर नंतर बोलू.”

जेवण झाल्यानंतर मी सर्व नातवंडांना घेऊन बसलो आणि त्यांना विचारले, “आई जो काही स्वयंपाक तयार करते, तो आपल्या चांगल्यासाठीच बनवते की नाही? आईने तयार केलेला स्वयंपाक चांगला असूनही तुला आवडत नाही, असे तू कसे म्हणतेस?”

ती म्हणाली, “असे नाही की, मला काहीच आवडत नाही, पण मला भेंडी आवडते पण वांगी मुळिच चालत नाही.”

मी म्हटले, “ठीक आहे. तुम्ही सर्व जण मला सांगा की, कुणाकुणाला काय काय आवडते आणि काय आवडत नाही.”

एकेकाला विचारून मी सातही नातवंडांच्या आवडीनिवडीची यादी केली. मग मी कोणालाच आवडत नाही, असा पदार्थच करायचा नाही यासाठी ते खोडायला सुरुवात केली. जेवढ्या भाज्यांची नावे लिहिली होती ती बहुतेक खोडली गेली.

त्यावेळी, मी त्यांना म्हणालो, “पहा, ह्याला हे आवडत नाही, त्याला ते आवडत नाही असे, जर ठरविले तर स्वयंपाक करायचेच काम नाही, कारण सगळ्यांना आवडतो असा कॉमन पदार्थच नाही. मग सगळ्यांना आवडतो असा पदार्थच जर शिल्लक नाही, तर आईने स्वयंपाक तरी काय करायचा? बाजारात प्रत्येक हंगामाप्रमाणे ज्या भाज्या विकायला येत असतील, त्यातलीच भाजी ती करेल ना? जी भाजी जास्त आवडते तिचा सिझन नसेल, ती बाजारात उपलब्ध नसेल तर विनाभाजीचेच जेवायचे का? मग आपण खायचे तरी काय? तुला जे आवडते ते त्याला आवडत नाही, म्हणून मग ते करायचे नाही का?” शांतपणे समजावून सांगितल्यामुळे त्यांना ते पटले. “आईने तयार केले म्हणजे ते चांगलेच असले पाहिजे असे समजून खाल्ले, तर प्रश्नच उरत नाही. ‘श्यामच्या आई’ च्या म्हणण्याप्रमाणे आईचा हात लागला आहे, तर तो प्रेमाचाच हात आहे. ज्या प्रेमाने आईने स्वयंपाक केलेला आहे, त्यात गोडी असलीच पाहिजे.’ हे ही मी त्यांना सांगितले. त्या दिवसापासून आमच्या घरामध्ये आम्ही असा नियम केला, “जो कोणी म्हणेल, हे मला आवडत नाही, त्याला ते दुप्पट खावे लागेल.” त्यामुळे आता सगळे स्वखुशीने खातात.

मध्यंतरी आम्ही एक अशी योजना सुरु केली होती की, आपण जेवत असताना बोलायचे नाही, मौन पाळायचे. मुले एकदम अधीर असतात. ते एके ठिकाणी फार वेळ स्वस्थ बसूच शकत नाहीत. आणि समजा एखाद्याकडून बोलले गेलेच, तर मग काय करायचे त्यावर आम्ही असे ठरविले की, स्वतःच्याच हाताने गालात मारून घ्यायचे. जेवत असताना कोणी ना कोणी चुकून तरी बोलून जात असे. एकाने एक युक्ती केली. त्याने मला सांगितले, ‘दादा, मी असे करतो की, माझ्या गालात पाच चापटा आधीच मारून घेतो. म्हणजे मी पाच वेळा बोललो तरी हरकत नाही.’(हशा)

एका आठवड्यात नातवंडांना चार तास टीव्ही. बघण्याची मुभा आहे. रोजच्या अर्ध्या तासाच्या हिशोबाने तुम्हाला जो कार्यक्रम आवडत असेल जे चॅनल आवडत असेल ते पहा. मात्र चार तासांच्या वर टीव्ही. बघायचा नाही. एकमेकांचा हिशोब ते बरोबर ठेवतात. ते

कोणीच कोणाला चार तासांच्या वर पाहू देत नाही, आणि तसे जर झाले तर ते तसे सांगतात. त्याचबरोबर आता अशी वेळ आली आहे की, महिना-महिना घरामध्ये टीव्ही, कोणी पाहतच नाही.

कालची गोष्ट आहे. माझ्या मुलांनी फोन करून माझ्या सुनांना सांगितले की, एकदम दहा लोक जेवायला येणार आहेत. तेव्हा दोन सुना घरी नव्हत्या. अर्ध्या तासातच ते लोक जेवायला येणार होते, त्यामुळे त्यांची तारांबळ उडाली. माझा सर्वात लहान नातू अडीच वर्षांचा आहे. त्याची आई मंदिरात गेलेली होती. त्यामुळे त्याला चूप बसविणे जरूरीचे होते. तो घरातल्यांना स्वयंपाक करू देत नव्हता, म्हणून त्याला चूप बसविण्यासाठी माझ्या एका सुनेने त्याला टीव्ही लावून दिला आणि त्याला समोर बसवून दिले. ईश्वरी योग असा की, मी त्या लोकांच्या आधी घरी पोहोचलो. तेव्हा नातू टीव्ही पाहत बसला होता.

मी त्याला विचारले की, हा टीव्ही कोणी लावला?

म्हणाला, “चाचीने लावून दिला.”

मी तिला विचारले, “तू टीव्ही का लावून दिला?”

तेव्हा तिने मला सांगितले, “बाकी मुले घरात नाहीत, तो एकटाच आहे. तो गडबड करत होता. आम्हाला स्वयंपाक करायचा होता. त्याला चूप करायला टीव्ही लावून दिला.”

मी म्हणालो, “तुम्ही चुकीचे केले. अशाच प्रकारे आपण मुलांना बिघडवितो. तो चूप बसत नाही म्हणून टीव्ही लावला हे त्याला समजले की तो पुनःपुन्हा गडबड-गोंधळ करेल. तुम्ही मात्र म्हणाल तो बदमाशी करतो. टीव्हीमध्ये जे बघेल त्याप्रमाणे तो वागेल. मग आपल्याला ते चांगले वाटणार नाही. त्या वेळी आपण विसरून जाऊ की आपणच त्याला टीव्ही पहायला लावले होते. या पुढे असे करू नये.”

काही देणे शक्य असेल आणि पुढच्या पिढीला काही देण्यासारखे असेल, तर त्यांना संस्कार द्या. पैसे वगैरे माणसाला वार्डेट मार्गाकडे नेणारे मार्ग आहेत. त्याने माणूस सुधारणे कठीण आहे. परंतु मला असे वाटते की, संस्कारांमुळे आपण बरेच काही निर्माण करू शकतो. मी इथे काही पुस्तके मागविलेली आहेत. त्यापैकी काही पुस्तके मी लिहिली आहेत आणि काही माझ्याबद्दल इतरांनी लिहिली आहेत. चार जण मिळून एक संच असे देता येईल. आपण ती आपसात वाटून घ्या आणि ती वाचण्यासाठी म्हणून परस्परांना देवाण-घेवाण करून त्याचा हिशोब बसवून घ्या. म्हणजे ती आपल्याला सगळ्यांना

वाचता येतील. बऱ्याचशा गोष्टी त्या पुस्तकांमध्ये आहेत. नातवंडांचा विषयही त्यात हाताळला गेला आहे. त्यात ‘वाकोदचा वटवृक्ष’ हे एकाचे शीर्षक आहे आणि ‘वाघूरचे पाणी’ हे दुसऱ्याचे शीर्षक आहे. त्यामुळे जामनेरचा आपण सर्वांनी जो उल्लेख केला, त्या जामनेर तालुक्याचा मला स्वतःला किती अभिमान आहे आपल्याला कळेल. जी दोन पुस्तके काढली, त्यांची शीर्षके ‘वाकोदचा वटवृक्ष’ आणि ‘वाघूरचे पाणी’ जामनेरच्या मातीला धरून ही पुस्तके आहेत.

आपण हेही म्हणालात की, जामनेरकरांनीच जळगावला वाढवले आहे, हे खरे आहे. जामनेर का वाढले नाही हा विषय मात्र मला समजला नाही. हा प्रश्न मला नेहमी पडतो की, जामनेरकरांनी इथे येऊन जळगावला वाढवले, मात्र जामनेरकर, जामनेरमध्ये राहून जामनेरला का वाढवू शकले नाहीत? याचे कारण आपण कुठे तरी शोधले पाहिजे. निदान माझ्याकडून जे शक्य आहे ते तरी माझ्या परीने वाकोदला करण्याचा प्रयत्न मी करतो आहे. मी जेव्हा १५ ऑगस्टला वाकोदमधील शाळेत तीन वर्षांपूर्वी गेलो, त्या वेळी दहावीचा निकाल १२ टक्के होता. आज तो ६२ टक्क्यांवर आलेला आहे. तो आता ८२ टक्क्यांवर जावा अशी मी अपेक्षा या वर्षासाठी धरून आहे.

जळगावला एक विशिष्ट अशी शाळा स्थापन करतो आहे. फक्त तीनशे-साडेतीनशे विद्यार्थ्यांसाठीच असणार आहे. तिथे प्रवेश कोणालाच नाकारला जाणार नाही. प्रवेश परीक्षेत जर विद्यार्थी पास होणार असेल, तर काही ना काही व्यवस्था करून, त्याला प्रवेश मिळेल. फीचे पैसे नसतील, तरी शाळेमध्ये प्रवेश त्याला नक्की मिळेल, अशी व्यवस्था मी करणार आहे. आसपासच्या जेवढ्या शाळा आहेत, त्यांचेही शैक्षणिक स्तर कसे उंचावता येतील, विचार सुरू आहे. त्यासाठी शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्याची योजना आहे. नवीन आलेले शिक्षक, जे सरकारी नियमात बसत नाही किंवा स्वतःच्या पायावर उभे राहून शिक्षकाचे काम करू इच्छितात, अशा लोकांना विनामूल्य प्रशिक्षण देऊन, चार-सहा महिने त्यांची राहण्याची-जेवणाची वगैरे सर्व व्यवस्था करून प्रशिक्षण द्यायचे. त्यानंतर त्यांना त्यांच्या खेड्यावर परत पाठवायचे आणि तिथे एखादी जागा घेऊन त्यांनी तिथल्या मुलांना शिकवायचे त्या मुलांकडूनच दोन-दोन, पाच-पाच रुपये फक्त घ्यायचे, त्यातून स्वतःचा चरितार्थ चालवायचा. विशेष म्हणजे असे तरुण शिक्षक, शिक्षिका आम्हाला मिळत आहेत, आणि आम्ही त्यांना सगळ्यांना एकत्र करून, साधारण शंभर लोकांना प्रतिवर्षी तयार करणार

आहोत. जिथे शाळाच नाही, तिथे हे शिक्षक आधी गेले पाहिजे. आपल्या देशाचे अनेक प्रश्न आहेत, ते तर आपण काही सर्व सोडवू शकणार नाही, पण थोडा फार हातभार आपण लाऊ शकतो.

आता जर आपल्या मनामध्ये काही गोष्टी असतील, आपल्याला विचाराव्या असे वाटत असेल माझ्या वैयक्तिक जीवनाबद्दल असो किंवा व्यावसायिक जीवनाबद्दल असो, आपल्याला योग्य वाटतील ते प्रश्न आपण मला विचारू शकता. ज्या प्रश्नांची प्रांजळ उत्तरे हवी आहेत पण आत्तापर्यंत ती उत्तरे मिळाली नसतील, असेही प्रश्न चालतील! माझ्या परीने मी उत्तरे देण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

प्रश्न - मी वामनराव देशमुख, जामनेरचा शेतकरी आहे. आपल्या टिश्यु कल्चरचे बेणे हे शेतकऱ्याला महाग पडते. त्या दृष्टीने काही किंमत कमी करावी किंवा त्यासाठी सरकारकडून सबसिडी मिळावी असे प्रयत्न करावे. दुसरा प्रश्न आपण ठिबकवर जी सबसिडी देतात, ती सबसिडी आम्हाला वेळेवर मिळाली नाही. केंद्र सरकारचा एकच हप्ता मिळाला, दुसरा हप्ता अजूनही मिळाला नाही. भाऊ, आपण कारखानदार आहोत. शेतकऱ्यांचे प्रतिनिधीही आहात. आपण स्वतः सबसिडी जर गोळा केली, तर ती शेतकऱ्यांना लवकर मिळू शकेल. आपल्याविषयी तेवढा विश्वास सर्वांना आहे. शेतकरी तिथपर्यंत पोहोचू शकत नाही ही मात्र वस्तुस्थिती आहे.

भाऊ - आपण विचारलेले हे दोन्ही प्रश्न महत्त्वाचे आहेत. टिश्यु कल्चरची ऊती संवर्धित रोपांची नवीन जात या देशात आठ वर्षांपूर्वी आपण प्रथमतः आणली आहे आणि तेव्हापासून त्यावर संशोधन करून आपल्या भागामध्ये ती कशी मुरेल किंवा रुजेल, अशा प्रकारे काम करून पहिल्या पाच वर्षांमध्ये त्या प्रयत्नात आपल्याला पाच कोटी रुपयांचा तोटा सहन करावा लागला. त्या वेळी विक्रीही कमी होती आणि संशोधनावर खूप खर्च होत होता. त्यानंतर सहाव्या वर्षापासून आपल्याला थोडेफार पैसे मिळायला सुरुवात झाली. अजूनही पाच कोटी रुपये पूर्णपणे घरात आलेले नाहीत. पाच कोटी रुपये आणि त्यावरील व्याज, असा जर हिशोब केला तर ते आपल्याला पूर्णपणे मिळालेले नाहीत. जवळपास पाच कोटी परत मिळाले, पण त्यावरील व्याज मिळालेले नाही.

मग आपण त्याचे भाव कमी तरी कसे करायचे? कंपनीचे एक धोरण आहे की, भाव कमी करण्यापेक्षा मालामध्ये सतत सुधारणा करावी. सतत सुधारणा करा, म्हणजे नेमके काय? जळगाव जिल्ह्यामध्ये जवळजवळ १०० वर्षांपासून केळीचे उत्पादन निघत आहे.

या १०० वर्षांमध्ये सरासरी उत्पन्न घडामागे साडे आठ ते साडे नऊ किलोचे होते. त्यातही काही शेतकरी असेही होते की, त्यांनी बावीस किलो, काहींनी पंचवीस किलो काढले. काही घड असे लागले की, त्याचे वजन पस्तीस किलो होते. आता ज्यांनी ऊती संवर्धित रोपे लावलीत त्यांची ही सरासरी साडेनऊपासून तर साडेसतरापर्यंत पोहोचली. म्हणजेच उत्पन्न दुप्पट झालेले आहे.

बहुतांशी शेतकरी जे एक रोप नेतो, त्याच्या बाजूला जे बेणे येते – किमान तीन तरी डॉटर प्लांट येतात, ज्याला पिले म्हणतात – ते शेतकरी साधारणपणे ३ ते ५ रुपये प्रत्येकी विकतात. पुढच्या वर्षासाठी तेच झाड उभे ठेवतात आणि ही तीन पिले काढून ते विकू शकतात. म्हणजेच पिले विकून किमानपक्षी नऊ रुपये मिळतात. आपण कंपनीच्या झाडाला अकरा रुपये दिले. या अकरा रुपयांपैकी किमान नऊ रुपये आपण वसूल करता. त्यानंतर आपले उत्पन्नही वाढले. जे नऊ-दहा किलो येत होते त्याऐवजी आता आपल्याला सरासरी सतरा ते अठरा किलो आले. माझ्या शेतात सरासरी चोवीस किलो येते. रावेर आणि यावलमध्ये जमीन सुपीक आणि शेतकरी कष्टाळू असल्यामुळे त्यांचे सरासरी उत्पन्न सव्वीसपर्यंत गेले आहे. त्याचप्रमाणे पस्तीस किलो, पंचाहत्तर किलोसुद्धा एका झाडाला आलेले आहेत. पण आपण सरासरी ग्राह्य धरतो. आता भाव कमी झाले पाहिजे असला विचार करण्यापेक्षा आपल्याला काय फायदा झाला, आपण योग्य मार्गाने अधिक फायदा कसा करून घ्यायचा याचा विचार करणे आवश्यक आहे.

आम्ही त्याअनुषंगाने पुढच्या टप्प्यात जो विचार केला, तो ही सांगतो. अजूनही आपल्या केळीवर दोन प्रकारचे रोग येतात. त्याला इंग्रजी भाषेत व्हायरस म्हणतात. हे दोन व्हायरस त्यातून काढून टाकायचे. हे काढण्यासाठी मला जवळजवळ तीन कोटी रुपयांचा खर्च लागला आहे आणि ते सर्व दोन वर्षांमध्ये साधले असा माझा एक अंदाज आहे. नाही साधले तर ते तीन कोटी गेले, पण साधले तर रोगमुक्त होऊन जे सरासरी उत्पन्न साडेसतरा किलोचे आहे हे कदाचित बावीसपर्यंत जाईल. म्हणजेच आपले उत्पन्न अडीच ते तीनपट वाढेल आणि त्या उत्पन्नातून आपले पैसे आपल्याला परत मिळणार आहे. हा व्यवहार आहे. यात मी जे माझे पैसे लावले आहेत, तेच मी काढतो आहे.

सबसिडीचे काम शासनाचे आहे आणि आपल्या माहितीसाठी या टिश्यु कल्चरच्या पिकावरही सरकार सबसिडी देते, दोन रुपये दर खोडाच्या मागे देते. परंतु ते पैसे सर्वसाधारण शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचतातच, याची मला खात्री वाटत नाही. त्याबद्दल काही माहितीही

नाही, पण ही सबसिडी आहे आणि पूर्ण महाराष्ट्राचे फक्त पाच कोटी आहेत. आता पूर्ण महाराष्ट्र म्हणजे ३५ जिल्हे आहेत, त्यातून आपल्या वाट्याला अंदाजे तीस लाख येत असतील आणि त्यातही काही तेरा ते चौदा तालुके आहेत. तेव्हा एका तालुक्याला समजा दोन लाख रुपये आलेत. त्या दोन लाखात आपला नंबर लागला तर लागला, नाहीतर काही खरे नाही. आता हे त्यांनी वाढवले पाहिजे; पाच कोटीचे पंचवीस कोटी करायला पाहिजे, असा प्रयत्न करणे हे आमचे काम आहे. ते आम्ही करत नाही, असे नाही. पण त्यासाठी प्रत्येक वेळी पुढाऱ्यांच्या मागे फिरायची आपल्या कंपनीला सवय नाही. आम्ही असे काही करत नाही की, सचिवालयत सारख्या चकरा मारायच्या. आम्हाला काही ते पटत नाही. परंतु सांगून-सवरून त्यासाठी प्रयत्न करणे हे मात्र आपले काम आहे ते आम्ही करीत असतो. आणि त्याप्रमाणे झालेच तर ते आपल्या लक्षात येईल.

आता हे ठिबकच्या सबसिडीचे जे प्रकरण आहे, त्यात आपल्याऐवजी जैन इरिगेशन कंपनीने जबाबदारी घेतली तर नेमके काय घडते ते पहा. आमच्यापैकी काही उत्पादक असे आहेत की, ते आपल्याशी हात मिळवणी करून एक रुपयाचा माल तीन रुपयाला दिला असे दाखवितात. या पद्धतीने सगळी सबसिडी ते स्वतः काढून घेतात आणि आपल्यालाही ते चालते. याचे कारण असे की, काही माल न घेता, पैसे न देता आपल्याला ते थेट मिळून जातात. म्हणजेच काय की, सरकारला फसवायचे आणि शेतकऱ्यांचा आणि स्वतःचाही फायदा करून घ्यायचा. असे जे उत्पादक करू शकतात, त्यांचे ते लहान-मोठे व्यवसाय आहेत. ते स्वतःच सगळे करत असतात, म्हणून कसे तरी जमवून घेतात. पकडले गेले की, त्यांना पैसे देतात आणि त्यांच्याशी साटेलोटे जमवून घेतात, कोणत्याही परिस्थितीत पहिल्यापासून आम्ही तसे केले नाही.

सध्याची ही जी पद्धत आहे, ती थोडी जाचक असली, तरी तीच योग्य पद्धत आहे. आपले पैसे आहेत, ते आपणच वसूल केले पाहिजेत. ते वसूल कराल तरच ते योग्य होईल. नाही तर आम्हाला या सगळ्या यंत्रणेला पैसे द्यावे लागतील. पैसे दिल्यावरच ते सबसिडीचे पैसे देतील. निदान आपल्याकडून कोणी साहेबाने घेतले, तर पाच-पन्नास रुपये घेईल. आमच्या कंपनीकडून तो हजारो-लाखो मागेल आणि आम्ही तसे करायला सुरुवात केली तर आमचीही यंत्रणा खराब होऊन जाईल. शेतकरीही हात मिळवणी करून खराब होतो, त्याची नीतिमत्ता बिघडते. शासनाचेही नुकसान होते. शेतकऱ्यांना जी जास्त सबसिडी मिळणार असते, त्याऐवजी उत्पादकच पैसे ख्राऊन जातो. अशी गुंतागुंत त्यात उद्भवते म्हणून सबसिडी थेट शेतकऱ्यांनाच मिळाली पाहिजे, असे धोरण शासनाने ठरविले आणि आम्ही स्वतः

यावर भर दिलेला आहे. जे आहे ते असेच ठेवा आपण दुसऱ्या काही गोष्टी करू नका. मला असे वाटते की, आपल्याला थोडा त्रास झाला तरी तो सहन करा, परंतु त्याच पद्धतीने चालू द्या, कारण त्यात शेतकरी लोकांचा जास्त फायदा आहे. नाहीतर नुकसान आहे.

सबसिडी तरी किती काळ चालेल, केव्हा ना केव्हा बंदही होईल. लवकरात लवकर आपला ठिबक संच बसविला तर आपल्या पाण्याची बचत होते, उत्पादन वाढते हा महत्वाचा भाग आहे. तेच काम शाश्वत आहे, बाकीच्या गोष्टी आज आहे उद्या नाही, पण उत्पादन वाढ हा खरा ठिबक सिंचनाचा फायदा आहे. त्याच्याकडे आपण लक्ष ठेवा. उत्पादनवाढ याला समजूनच ऊती संवर्धित रोपे लावा. ऊती संवर्धित रोपे विकणारे लोकही भरपूर आहेत. ते आठ-नऊ रुपयालाही देतात. पण त्यात आपल्याला जेवढे उत्पन्न पाहिजे तेवढे मिळत नाही. संबंध देशात इतर १५ उत्पादक मिळून बारा लाख रोपे विकतात आणि आपण एकटे एक कोटी रोपे दर वर्षी विकतो. दर वर्षी आपला आकडा वाढता आहे. हे का होऊ शकते? शेतकऱ्याला इतके पैसे देऊनही त्याला परवडते, म्हणून शेतकरी घेतो. नाही तर त्यांनी घेतलेच नसते. त्यामुळे आपल्याला काय पडते, ते बघा. बाकीचे आमच्यावर सोडा. आम्हाला समाजासाठी कामे करायची आहेत.

प्रश्न - जामनेरमध्ये नुसते प्रकल्प झाले, पण पाहिजे तसा रोजगार उपलब्ध नाही.

भाऊ -जामनेरमध्ये पुढारी जास्त आणि पाठपुरावा करणारे कमी, अशी परिस्थिती आहे. आपल्यात राजकीय कार्यकर्ते जास्त आणि काम करणारे कमी, असा प्रकार झाला आहे, त्यामुळे असे झाले आहे. जामनेरची रम फॅक्टरी बंद पडली. साखर कारखानाही बंद पडला, पण समजा पुढे नवीन एखादा प्रकल्प करायचा ठरला तर त्यामध्ये जामनेरचाही विचार करू. जामनेर वाळीत टाकले असा काही भाग नाही. जामनेर तालुक्यातच वाकोद हे आहे, त्यामुळे वाकोदमध्ये जे काही होईल, ते जामनेर तालुक्यासाठीही होईल, त्यात काही शंका नाही.

प्रश्न - स्टार्च फॅक्टरी तयार आहे, त्याचा काही विचार करा आणि साखर कारखाना काही तांत्रिक अडचणीमुळे बंद पडला आहे, त्याबद्दलही काही करता येईल का?

भाऊ - आपण असे करा की, आपल्या संघामार्फत पेपरमध्ये लिहा की, ‘आमची ही स्टार्च फॅक्टरी आहे; किती दिवस झाले ती बंद पडली आहे. त्या फॅक्टरीवर जे.डी.सी.सी. बँकेचे कर्ज आहे. त्यांनी मागे एक जाहीर लिलावही काढला होता.’ त्या लिलावात ती फॅक्टरी कोणी तरी अकरा कोटीला घेतली, असे मी ऐकले होते. आजकाल बँका

थकबाकीदारांना सहानुभूतीपूर्वक बरीच सवलत देतात. अगदी स्टेट बँकसुद्धा!

ज्येष्ठ नागरिक संघातर्फे एक पत्र लिहा सरकारला, आणि पेपरमध्ये द्या. त्यांना आपण हे सांगा: “आपल्या जळगावमध्ये कृषिक्षेत्रासंबंधित कारखानदार आहेत, जे शेतीमध्ये आणि शेती उद्योग व्यवसायामध्ये रस घेत आहेत, त्यांना हा कारखाना देण्याचे ठरवा. आपण इकडे निविदा देता, जाहीर करता, त्यात काही होत नाही. त्याऐवजी योग्य काय अटी असतील त्या पूर्ण करून घेऊन आपण त्यांना का सांगत नाही, की बंद पडलेला हा प्रकल्प पुन्हा सुरू करा. कोणत्या तरी तत्वावर घ्या, चालवायला घ्या, व्यवस्थापनावर घ्या. काही तरी करा.” मग त्यांच्याकडून चौकशी आली तर मी पुढाकार घेऊन तो विषय तडीस लावू शकतो. तसा हा विषय माझ्या हिशोबात बसणारा आहे, त्यामुळे तो विषय आपण पुढे करू शकतो. फक्त हे काम कोणी तरी पुढाकार घेऊन केले पाहिजे. सध्या आम्ही सहा कारखाने घेते आहोत, त्यामुळे सध्या खूपच व्यस्त आहोत. परंतु असे असताना आज आपण हा विषय मांडला आहे, तर मी अवश्य विचार करीन.

आपण त्यांना वृत्तपत्राच्या माध्यमाने चालना द्या, म्हणजे लोकही त्याच्यावर विचार करायला सुरुवात करतील. लोकांनाही आव्हान करा किंवा आपल्यालाही याबद्दल काही वाटत असेल, तर तसे स्पष्ट लिहा. त्यात सगळी कथा लिहा की, या रम फॅक्टरीचे असे झाले, साखर कारखान्याचे असे झाले. सगळ्या प्रकारचे पुढारी आले, नेते आले, पण त्यात काहीही घडले नाही. सगळे लिहा, कारण आपण निर्भयपणे लिहू शकतात. ज्येष्ठ नागरिक आहात, आपले कोणी काही बिघडवू शकत नाही. अगदी स्पष्ट नाव टाकून लिहा, “आपल्या जळगावमध्ये फुड प्रोसेसिंगमध्ये आणि व्हिजीटेबलमध्ये अशी संस्था आहे. परवा आम्ही कारखान्याला भेट देऊन आलो, पाहूनही आलो.” आपण त्याप्रमाणे तसा प्रयत्न करावा. असे गरजेचे नाही की, त्यांनी आपल्याकडे यायला पाहिजे, आपण त्यांच्याकडे जनहितासाठी जा ना? आपण सांगू शकता, कारण आपण जनता आहात. बँक तर आपलीच आहे. तेव्हा सांगा त्यांना. मग ते आमच्याकडे येतील, तेव्हा आम्ही त्यांच्याशी चर्चा करू आणि निर्णय घेऊ. काही बिघडत नाही. माझी इच्छा आहे ते करायची. त्यातून जामनेर तालुक्याच्या कोरडवाहू जमिनीतसुद्धा शेतीसंदर्भात खूप मोठा बदल घडून येईल, आणि मक्याचे भाव नंतर नऊ रुपये किलोपर्यंत जातील.

मित्रांनो, मी एक नवीन प्रकारची ज्वारी शोधतो आहे. पूर्वी आळसपूरी म्हणायचे, त्यासारखी ज्वारी वर्षभर कशी पिकवता येईल अशी व्यवस्था करायची आहे. थोडे जरी

पाणी तिला दिले, तर तिचा धांडा उगवलाच पाहिजे. तिला कणीस येऊ द्यायचे नाही, नुसता धांडाच काढायचा. तो कारखान्यात आणून द्यायचा. त्या कारखान्यात त्याचा ज्यूस तयार करून त्यातून गॅस बनवून वीज निर्मिती करणार, असा सगळा प्रकल्प आहे. त्यामुळे याच्याबरोबर तेही सुरु होऊन जाईल. म्हणजे मी एकदा तिथे आलो की, सगळेच ठीकठाक होऊन जाईल. आपण एखादे प्रतिनिधीमंडळ घेऊन बँकेत जा आणि त्यांना भेटा. त्यांना विचारा, ‘आपल्याला नेमक्या कोणत्या अडचणी आहेत? आपण हे का देत नाही? आपण एवढे पैसे टाकलेले असतील, तर लोक भरतील का? आज कारखाना टाकायचा आहे, त्यालाही एवढे पैसे लागत नाही आणि आपण म्हणता की व्याज भरा. व्याज कोण भरणार आहे? कशासाठी भरणार? पैसे देतानाच विचार करायला पाहिजे होता. त्यावेळी आपण विचार केला नाही, त्याची किंमत दुसऱ्यांनी मोजावी का?’ असे आपण त्यांना स्पष्टपणे विचारा नंतर माझ्याशी चर्चा करा. आपल्याला एकत्रितपणे काही करता येईल.

मित्रांनो, आपण मला सर्वांशी सुसंवाद साधण्याची संधी दिली, त्याबद्दल मी आपला ऋणी आहे. धन्यवाद.

जय हिंद! जय महाराष्ट्र!